

Kırgız Destanlarında İntikam Duygusu ve İntikam Biçimleri

Sense of Revenge and Revenge Formats in Kyrgyz Epics

Abdulsalam Arvas*

Özet:

Sevgi, nefret, hüznün, kıskançlık hisleri kadar güçlü olan "İntikam duygusu", dünyada destancılık geleneğinde önemli bir yer tutan Türk destanlarına da yansımıştır. Mesela İç Oğuz'a başkaldıran Aruz, Bamsı Beyrek'i kendi tarafına çekemeyince onu kılıçla yaralamaktadır. Evine yaralı dönen Bamsı Beyrek'in son isteği öcünün alınmasıdır. Nitekim, İç Oğuz'la Dış Oğuz'un karşı karşıya gelmesinden sonra Aruz öldürülür ve Beyrek'in öcü alınır. Bu makalede Manas, Semetey, Er Eşim, Kozuke ve Bayan, Munduk ve Zardık, Şırdakbek, Eşimkul ve Zuura, Canıl Mırza, Kocacaş gibi Kırgız destanlarına yansıyan intikam duygusu irdelenmiştir. Ayrıca intikam alma şekilleri bir tasnife tabi tutulmuş ve örnek dizelerin orijinali yanında Türkçe çevirileri de verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız destanları, Manas, Semetey, Er Eşim, Kozuke ve Bayan, Munduk ve Zardık, Şırdakbek, Eşimkul ve Zuura, Canıl Mırza, Kocacaş, İntikam.

Abstract:

A sense of revenge is as strong a feeling as love, hate, sorrow and jealousy. This feeling is reflected in Turkish epics. For example, Aruz riots against İç Oğuz and kills Bamsı Beyrek. Bamsı Beyrek's last wish is to be avenged and this wish is fulfilled. The article discusses the sense of revenge as reflected in the Kyrgyz epics such as Manas, Semetey, Er Eşim, Kozuke ve Bayan, Munduk ve Zardık, Şırdakbek, Eşimkul ve Zuura, Canıl Mırza,

* Dr. Abdulsalam Arvas, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü, Bişkek, Kırgızistan.
karapapag@hotmail.com

Kocacaş. The manner and means of revenge are classified. A Turkish translation is provided for the Kyrgyz texts quoted in the article.

Keywords: Kyrgyz epics, Manas, Semetey, Er Eşim, Kozuke and Bayan, Munduk and Zardık, Şırdakbek, Eşimkul and Zuura, Canıl Mırza, Kocacaş, Revenge.

Türkçe Sözlük'te “öç” olarak açıklanan “intikam”¹ kelimesi, kişinin daha önce kendisine yapılan herhangi bir kötülüğe karşılık vermesi olarak ifade edilebilir. İntikam duygusu; tıpkı sevgi, nefret, kaygı, hüznün, kıskançlık vb. gibi insanoğlunda mevcut olan güçlü hislerden biridir. İlk insanın yeryüzüne gelişiyle birlikte ortaya çıkan bu his, insanoğlunun yaradılış özelliklerindedir. Kabil'in, kardeşi Habil'i öldürmesinin temelinde de bu duygu yer almaktadır.

Bu kadar güçlü olan intikam hissi, destancılık geleneğinde dünyada zirve olan Türk destanlarına da yansımıştır. Mesela Aruz, İç Oğuz'a başkaldırarak Bamsı Beyrek'i kendi tarafına çekmek ister, ama Beyrek bu teklifi kabul etmeyince onun tarafından kılıç darbesiyle yaralanır. Evine yaralı dönen Bamsı Beyrek'in son isteği öcünün alınmasıdır. Nitekim, İç Oğuz'la Dış Oğuz'un karşı karşıya gelmesinden sonra Aruz öldürülür ve Beyrek'in öcü alınmış olur. Segrek'in, ağabeyi Egrek'i; Yegenek'in, babası Kazılık Koca'yı; Uruz'un, babası Salur Kazan'ı tutsaklıktan kurtarmak için düşmana saldırmalarının esas sebebi de intikam almaktır. Boğaçhan'ın da babası Dirsehan'ı kırk namertten kurtardığını ve onlardan öcünü aldığını hatırlatmak gerekir. Bu bağlamda destanlarda yer alan intikam motifinin, olayların gelişiminde önemli bir fonksiyonu olduğu düşüncesini kabul etmek gerekir.

İntikam alma hususu, tüm Türk topluluklarının kahramanlık destanlarına yansıyan temel motiflerden biridir. Mehmet Aça, bir makalesinde bahadırın obasının, ilinin düşman tarafından yağmalanmasının, ailesinin tutsak edilmesinin ya da ortadan kaldırılmasının ve öksüz-yetim kalmasının, pek çok kahramanlık destanında konunun gelişiminde önemli bir yere sahip olduğunu; Kazak, Kırgız, Altay, Şor, Hakas, Tıva gibi Türk topluluklarının kahramanlık destanlarının konu özelliklerinin gözden geçirildiğinde destan kahramanının, obasını yağmalayan, ulusunu veya ana babasını tutsak eden ya da öldüren düşman han ve kabilelere karşı yürüttüğü intikam mücadelesinin sıklıkla işlendiğinin altını çizmektedir.² Aça yazısına şöyle devam etmektedir: “Bazı destanlarda bahadırların babaları, destanın başında

¹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 1092.

² Mehmet Aça, “Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları”, *Milli Folklor*, Yıl: 15, S.58, 2003, s. 67.

komşu uluslar ya da rakip hanlar tarafından öldürülmektedirler. Bu durum, destanın ilerleyen bölümlerinde yaşanacak olayların en önemli habercisidir; çünkü, anası-babası öldürülen, obası ve ulusu yağmalanan bahadır, intikam seferine çıkacaktır.”³ Bu makalede Kırgızların bazı destanlarından hareketle intikam duygusunun Kırgız destancılık geleneğine yansımaları incelenmiştir. Çalışmada Kırgızların “Manas”, “Semetey”, “Er Eşim”, “Kozuke ve Bayan”, “Munduk ve Zardık”, “Şırdakbek”, “Eşimkul ve Zuura”, “Canıl Mırza”, “Kocacaş” olmak üzere dokuz destanı ele alınmıştır.

Kırgız destanlarında intikam duygusu

İntikam duygusu yaşanan bir takım olumsuz olaylar sonucu hissedilmektedir. Kişinin, tanımadığı birine karşı herhangi olumlu/olumsuz bir his beslemesi mümkün değildir. Çünkü tanımadığı kişi, onun için bir yabancısıdır. Onunla, ne sevineceği ne üzüleceği ne de kıskanacağı herhangi bir olay yaşamamıştır. Söz konusu durum Kırgız destancılık geleneğinde de bu şekilde görünmektedir. Yani, destanda intikam duygusu belli olaylar neticesinde ortaya çıkmaktadır. Kırgız destancılık geleneğine yansıyan intikam hissi, düşmana karşı olabildiği gibi uzak/yakın akrabaya, hatta eşe, oğula, babaya, toruna karşı da beslenebilmektedir. Mesela “Semetey Destanı”nda Cakıp, oğlu Köböş’ün hanlığının korunması için torunu Semetey’i zehirlemeye çalışmaktadır.⁴ Aynı destanda Kanıkey, kaynatası Cakıp’ı ve kayını Köböş’ü kendisine yapılan haksızlıklar sonucu öldürtür ama diğer kayını Abıke’yi bağışlamak ister. Kocası ve üvey oğullarına kini olan Çıyırıldı, Abıke’nin bağışlanması düşüncesinden dolayı Kanıkey’e kızıp kendisine koca aradığını söyleyerek Abıke’yi de öldürtür. “Semetey”in İsa Cumabek Uulu varyantında ise Köböş ve Abıke’yi Kanıkey’in bizzat kendisi öldürmektedir. Bu durum destanda şöyle dile getirilir:

Kağan Sırgak’ın keskin bıçağını,
Sapından tutup aldı.
Kınından çekip çıkarıp,
Erkek gibi olan Kanıkey,
Kafalarını kesip attı

³ *agm.* s. 68.

⁴ Aylin Koç, yüksek lisans tezi olarak hazırladığı bu çalışmada Sayakbay Karaleyev, Togolok Moldo ve Şapak Rismendeyev’in anlattığı varyantları bir araya getiren Aalı Tokombayev’in “Semetey” adlı eserinden yararlandığını ve çalışmanın yarısını üstlendiğini, gerisinin Zeynep Adıgüzel tarafından hazırlandığını belirtmektedir. Aylin Koç, *Semetey*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998, s. 231.

Abıke, K b ş ağabeyini,
Erkek gibi olan Kankey,
Sırayla kesti⁵

Destandaki bu aile içi çatışmaları reel (gerçek hayatta karşılaşılması) olmasına rağmen intikam hissinin birbirini öldürecek kadar ileri derecede olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla dedenin toruna, eşin kocaya, yeğenin amcaya, gelinin kaynatasına ve kayınlarına bu denli kinlenmesi de düşündürücüdür. Lang Ying'in belki de Manas destanındaki bu aile içi çatışmaların kaynağını açıklayabilecek olan düşünceleri de oldukça ilginçtir: "Tanrıdan ocuk dileme motifi Türklerin epik eserlerinde çok yaygındır. Manas, Tanrı tarafından gönderilmiştir. Onun destandaki Cakıp ile kandaşlık ilişkisi yoktur. Destanda Cakıp sık sık oğlu Manas'la ters düşer, düşmanla işbirliği yaparak Manas'a suikast bile düzenler."⁶ İncelediğimiz varyantlarda Cakıp'ın oğlu Manas'ı öldürme düşüncelerini destekleyen mısralara rastlamadık. Aksine, destanda Manas'ın babasına saygısını ve sevgisini gösteren pek çok örnek bulunmaktadır. Ancak, oğul ve babanın ters düştüğü durumlar söz konusudur. Mesela Sagınbay Orozbek Uulu varyantında Kalmukları d vmesinden dolayı babası Cakıp'ın, sırf Kalmuklardan korktuğu için kendisine kızmasını gururuna yediremeyen Manas babasına şöyle cevap verir:

Korgolop c�r�p k�n k�rb�y,	S�r�lerini koruyarak rahat g�n geçirmedi,
Koyo koysom ne bolor	Bıraksaydım tek başına ne olacaktı
Kalmaktan meni kaç debey	Kalmuk'tan bana kaç demeyi bırakıp
Atake kaytıp �z�n c�n�g�n!	Babacığım sen kendin gitmelisin! ⁷

Aile içi çatışmaların yoğun işlendiği "Manas Destanı"nın "Semetey" kolunda, artık dünya hakimiyeti mefkuresi yerini aile içi mücadelelere bırakmıştır. Semetey, her ne kadar babasının bayrağını devralmaya çalışsa da gerek aile içi hesaplaşmalar gerek kırk yiğidin ihaneti onun istediklerini tamamıyla gerçekleştirmesine engel olmuştur. Bu yönüyle destan, tarihte yerini almış Türk imparatorluklarının başındaki hanedanların hayatlarının  deta bir

⁵ Yasin şerifoğlu, *Manas'ın Semetey Kolunda (İsa Cumabek Uulu Varyantı) ekimli F iller*, Niğde Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2003, s. 140.

⁶ Ying'in düşüncesine göre bir kan torbası içinde dünyaya gelen Manas, aslında Cakıp'ın oğlu değildir. Çünkü Manas bir "kan torbası"ndan çıkmıştır. Ling'in bu kanaate nasıl vardığı hakkında bir fikrimiz yok. Ancak kanaatimizce bu düşüncede şöyle bir haklılık payı var ki, o da Kur'an-ı Kerim'de bize verilen çocukların sadece bir emanet olduğu ve bizim yanımızda olduğu sürece onları koruyup kollamamız gerektiği ifade edilmektedir. Çünkü bu dünyaya gelecek bütün insanların ruhları ta "kavl-u bela"da yaratılmıştır ama onların fiziksel bedenleri anne-babalar vesilesiyle bu dünyaya gelmektedir. Ying, Lang, "Manas'taki Motifler ve Onların Kültür İçeriği" (ev. Alimcan İneyet), alimcaninayet.com/upload/vhht5fwtz6z.pdf

⁷ Abdıldacan Akmataliyev, S. Musayev, *Kırgız Destanları 6*, (TTA: Fikret Türkmen-şurubu Uraimova), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 190-191.

özetidir. Hanlık mücadelesinin Hun, Göktürk, Selçuklu ve Osmanlı başta olmak üzere Moğol, Timur vd. imparatorluklarda gerçekleştiği herkesin malumudur. Kurmanbek de babasının kendisine Teltoru atı vermemesinden dolayı ona için için kinlenmekte ve zaman zaman niçin babasını öldürüp ondan zorla atı almadığı sorusunu kendisine sormaktadır. Kısacası intikam duygusu; düşmana, rakibe, yakın ya da uzak bir akrabaya karşı beslenebilir. Hatta, Kırgız destancılık geleneğinde doğadaki varlıklar bile insana karşı bu duyguyu besleyebilmektedir. Sur Eçki'nin, soyunu yok ettiği için Kocacaş'a karşı büyük bir kını vardır.

Akrabaya kinlenme ve ondan intikam almanın bir diğer örneği "Canıl Mirza"da geçer. Canıl, kendisine yıllarca eziyet edip horluk çektiren kocası Kalmatay'ı beslediği kinle acımadan öldürür:

Kekirtekke caa menen	Gırtlağına ok ile
Atkan Canıl mına oşo.	Vurmuş işte şu Canıl.
Aybaltalap kak baştı	Balta ile yarıp başı
Çapkan Canıl mına oşo.	Vuran işte şu Canıl.
Kaçıp berdi casoosu,	Kaçıverdi askerleri,
Birden-birden cayılıp.	Kısım kısım dağılıp.
Catıp kaldı Kalmatay	Yatıp kaldı Kalmatay
Başı cerge sayılıp.	Başı yere saplanıp. ⁸

İntikam hissini ortaya çıkaran bir sebep de ihanettir. Dış düşmanlara karşı zafer kazanan Kıpçakların⁹ hanı Er Eşim, Katagan boyunun hanı olan Han Tursun'dan intikam alır. Çünkü Han Tursun, Eşim'in ona emanet ettiği halkını esir etmiş, mallarına el koymuş ve eşlerinden birini kendisine zevce etmiştir. Bu durumu Er Eşim sezmiş ve ordusundan önce memleketine dönmüştür. Yurdunda kimseyi bulamayınca civar bölgelere bakmış ve ilk evlendiği eşiyile karşılaşmış, bütün olan biteni ondan öğrenmiştir. Karısının kahraman Eşim'e söyledikleri:

Kızdarıbiz küñ bolup,	Kızlarımız cariye olup,
Kıynoonu tartgan şumduk da.	Eziyet çekmişti.
Kiçi tokol suluusun,	Küçük kuma güzelini,
Alıp algan han Tursun.	Almıştı Han Tursun.
Ençisine bir kıyla,	Çeyizine bir sürü,
Malımdı algan han Tursun.	Hayvanlarımı aldı Han Tursun.

⁸ Aynek Caynakova, *Canıl Mirza*, (TTA: Mehmet Aça), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 98.

⁹ Destanda geçen Kıpçaklar, bildiğimiz Kıpçaklar olmayıp hâlâ Kırgızistan'da yaşayan bir Kırgız urusudur.

Örüşümdü aralap, Meralarımı dolaşıp,
Cılıkımdı soyup toy bergen. Atlarımı kesip düğün yaptı.
Ençisine iki miñ, Çeyizine iki bin,
İrgemden bölüp koy bergen. İyilerini ayırıp koyun verdi.
Al körör köz koynunda, O güzel gözdesi koynunda,
Han Tursun menen catkan çak. Şu anda Han Tursun'la yattığı bir dönemdir.¹⁰

Er Eşim, hem dostu Han Tursun'un hem de küçük karısının ihanetine uğramıştır. Bu yüzden kervancı bir tüccar kılığına girip Han Tursun'un kalesine girmiştir. Altı günlük savaştan sonra Han Tursun'u öldürüp halkını kurtarır ve yapılan ihaneti karşılıksız bırakmaz.

Onun kaleye girişi ve intikam alışı destanda şöyle anlatılır:

Eñceger boyluu er Eşim	Kısa boylu yiğit Eşim
Çep oozuna keldi ele.	Kalenin yanına gelir.
Karañda kaytargan	Karanlıkta nöbet tutan
Karoolgo salam berdi ele:	Bekçilere selam verir:
-Assaloomualeykum,	-Selamünaleyküm,
Sakçılarım arbangnar,	Bekçilerim selamaette olun,
Alıskı coldon kelatam,	Uzak yoldan geliyorum,
Aadaştırıp salbañnar,	Başka birine benzetmeyin,
Kerben başı men bolom,	Ben kervan başıyım,
Beş cüz töönü başkargan,	Beş yüz deveyi yöneten,
Kiree tartıp baratam,	Kervanı götürüyorum,
Kette şaar Kaşgardan.	Büyük şehir Kaşgar'dan. ¹¹
Katagandın han Tursun,	Kataganların han Tursun'u kandırıp,
Aldatıp çebin açtırıp.	Kalesini açtırır.
Altı künü uruşup,	Altı gün savaşır,
Aybaltasın suuruşup	Savaş baltalarını çekerek
Kıyamattay uruşup,	Cehennemdeymiş gibi savaşır,
Hanın kolgo tüşürüp,	Hanını yakalar,
Kolu-butun baylatıp,	Elini ayağını bağlatarak,
Korduk menen aydatıp,	Aşağılayıp koyun gibi sürdürür,

¹⁰ Abdıldacan Akmataliyev, M. Mukasov, G. Orozova, *Kırgız Destanları 2* (TTA: Çaştegin Turgunbayer), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 120-121.

¹¹ *age.*, s. 126-127.

Öçün alıp düşmandan,
Eline koşup maldı alıp.
Kalkın toluk köçürüp,
Han Tursun atın öçürüp.

Öcünü alıp düşmanından,
Halkıyla birlikte mallarını geri alır.
Bütün halkını göçürerek,
Han Tursun adını yok eder.¹²

Kırgızların “Şırdakbek Destanı”nda da ihanetten dolayı kin hissi ortaya çıkmaktadır. Şırdakbek’e ihanet ederek düşmana kaçan karısı, düşman hanı Çagay tarafından öldürülerek Şırdak’ın öcü alınmıştır. Bu olaydan sonra Şırdakbek’in mertliği, cesareti, iyi kalpliliğini anlayan Çagay onunla dost olur. Çagay Han, Şırdak’ı terk edip kendisine gelen Şırdak’ın karısına siyah keçeden elbise giydirip yüzünü keserek üzerinden koyun sürüsü geçirtir ve ona kırk inek verip sağmasını söyler.¹³ Bununla da yetinmeyen Çagay Han, Şırdak’ın karısına şunları söyler: “Kocanı hor edip şimdi de ‘biz’ dediğine bak. Zavallı Şırdak’ın çektiği horluğun öcünü aldım, yüzü karayı acı acı ağlatacağım, artık ondan soğudum. Sağ salım bırakmadan öldürmek gerek!” O, bu sözlerden sonra bütün halkını çağırır, yüzü kara kadını nizamlı kalabalık halkın ortasına getirip iki bacağından bağlar, ipin uçlarını iki devenin boynuna bağlayıp iki tarafa sürerek onu parçalara ayırır ve böylece Han Şırdak’ın intikamını alır.¹⁴

Kırgızların “Eşimkul Menen Zuura” destanının kahramanı Altın Kökül Genç Aydar sevgilisini ararken karşılaştığı ihtiyardan Temirkan’ın memleketini sorunca ihtiyar, birçok insanın Temirkan’a kin beslediğini şu sözlerle belirtir:

Temirkaña karaştı

Temirkan’ın sahibi olduğu

Altı kapka eli bar.

Altı kapılı memleketi var.

Bagıp catkan alardın

Onların baktıkları

Kayrat kılçı eri bar.

Gayret eden yiğidi var.

Alalbay cürgön alardan

Alamadan yaşayan onlardan

Dalay candın kegi bar.

Birçok canın öcü var.¹⁵

Kırgız destanlarında intikam alma biçimleri

1. Öldürerek alınan intikam

¹² *age.*, s. 128-131.

¹³ *age.*, s. 299.

¹⁴ *age.*, s. 301.

¹⁵ Fatma Çelebi, *Kırgız Destanları 5*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 172-173.

Kırgız destancılık geleneğine en çok yansıyan intikam alma şekli öldürme eylemidir. Kalmuklar, Manas'ın adamlarına yaptıklarının öcünü almaya gelirler. Bu durum destanda şöyle geçer:

Añdap tursa artınan	Arkasından dikkatlice bakınca
Cılkıçısın tokmoktop	Seyislerini döverek
Altı zubun kalmagı.	Altı müfreze Kalmuk geliyormuş.
On çaktısı çoğulup,	Yaklaşık on kişi birleşip,
Ortogo alıp kuuganı.	Ortaya alıp kovalıyordu. ¹⁶

Kalmuklar, Manas ve babasına yaklaşıp Cakıp'ın etrafını sarıp onu dövmeye başlayınca Manas dayanamaz, onları dövmeye başlar ve reislerini öldürür:

Kaçırıp kirdi caş Manas,	Saldırdı genç Manas,
Kalmaktardın sonuñan.	Kalmukların arkasından.
Ukuruğtun uçunan karmap alganı	Kementli sırıgın ucundan tuttu
Kalmaktın Kortuk başçısın	Kalmukların Kortuk reisine
Kaçırıp kelip caş Manas	Saldırdı genç Manas
Kak töböğö salganı.	Tam kafasına vurdu.
Mee ukurukka cabıldı.	Beyni sırığa sıçradı. ¹⁷

Kahraman Er Eşim de kendilerine sürekli saldıran Kalmukları öldürmek, öcünü almak amacıyla onlara saldırır. Er Eşim, düşmanın liderini ele geçirmediği kendisinin savaşı kazanmış olduğunu düşünmez. Bu yüzden Kalmukların lideri Acaan'ı öldürünceye kadar onun peşinden gider. Çok uzun uzun anlatılan bu savaş ve kovalama sahnesi kısaca şöyledir:

Al cerdegen köp kırgız	Oralarda yaşayan kalabalık Kırgızlar
Çabılıp kalgan el oşo.	Yağmalanmış olan halktı.
Tuu kötörgön koş başı,	Sancak tutan bölük başları,
Tulpar mingen şumdarı.	Savaş atlara binen hilekarları.
Alaman koyup, at koyup,	İntizamsız hücum ederek, atları koşturarak,
Kaçırıp nayza sunganı.	Saldırırlar mızraklarıyla.
Er Eşim uraan çakırıp,	Er Eşim savaşa çağırıp,
Er Ürbüm dep bakırıp.	Yiğit Ürbüm diye bağırır.
Eki caktan kalıñ kol	İki yandan kalabalık ordusu
Kaptap kaldı kaçırıp.	Kuşatıp saldırır.

¹⁶ Akmataliyev vd., *Kırgız Destanları* 6, s. 190-191.

¹⁷ *age.* s. 194-195.

Kuday betin körsötpö,
Kuykalanıp cer beti.
Eldi cara kaçkanda,
Er kanatı Şarp kula
Oşondo kulak capırıp
Üntündögü er Eşim,
Er Ürüm dep bakırıp,
Enkeyip nayza saldı ele.
Kır arkanın toomu dep,
Kıy süböögö maldı ele.
Kalmaktardın Acaanı,
Kandeke catıp soylodu.

Allah göstermesin,
Yeryüzü yakılır.¹⁸
Halkın arasından geçerek kaçınca,
Yiğidin kanatları Şarp Kula
O an kulaklarını büker,
Üzerindeki Er Eşim,
Er Ürbüm diye bağırarak,
Eğilerek mızrağı vurur.
Bel kemiği ortası diye,
Kuyruk sokumuna batırır.
Kalmukların Acaan'ı,
Çukura yıkılıp uzanır.¹⁹

Kırgızların başka bir destanı olan “Munduk-Zardık”ta da Cadı Mastan’ın iki çocuğunu anne babasından ayırdığı anlaşılınca Çançarkan Han, Cadı Mastan’ı ve ona yardım eden altmış karısını öldürerek öcünü almış olur:

Enesin ortogo aldı eki bala	Annesini ortaya alır iki çocuk
Mastan kaçmak boldu cüzü kara.	Mastan kaçacak oldu hain.
Kırk cigit mastanını keldi karmap	Kırk yiğit Mastan’ı yakalayıp gelir
Eki kolun arkasına bekem baylap,	İki elini arkasına sıkı bağlayıp,
Ölüşkö celmoguzdun közü caynap.	Ölmekten korkuyordu cadaloz.
Ölümgö al celmoguz kelgen anık.	Cadaloz gerçekten ölümle buluşur. ²⁰

Temirkan, oğlunu öldüren Aydar’dan öcünü almak için devini uyandırır ve ondan Aydar’ı öldürmesini ister. Fakat olağanüstü bir güce sahip olan Altın Kökül Genç Aydar peşinden gelen Temirkan’ın devini de öldürür:

Kargaday bolgon bir bala	Karga gibi bir bala
Kan içmeni öltürüp,	Kan İçme’yi öldürüp,
Kaşayttı menin közümdü.	Kör etti benim gözümü.
Kalanın baarın kıyrattı.	Şehrin tamamını parçaladı.
Kayratın bolso alıp ber	Cesaretin varsa aliver
Uşul coodon öçümdü.	Bu düşmandan öcümü. ²¹

¹⁸ Akmataliyev vd., *Kırgız Destanları 2*, s. 76-77.

¹⁹ *age.*, s. 94-95.

²⁰ *age.*, s. 236-237.

Kılıç menen Er Kökül,	Kılıç ile Er Kökül,
Karmar kolun uşul dep,	Tutacak elin bu diye,
Oñ iyindin tuşu dep	Sağ omuzun şu diye
Kıya çaap öttü emi.	Koparıp bıraktı şimdi.
Albars menen suugargan	Çelik ile sulanmış
Anık bolot kurç eken.	Şüphesiz keskin imiş. (Çelebi 2007: 246-247)

Esas itibariyle büyük ölçüde Kırgızların iç mücadelelerinin konu edildiği “Canıl Mırza Destanı”nda Canıl, atlarını çalan Tülkü ve adamlarını öldürerek intikamını alır:

Katılgandı katığı	Saldıranın cezası
Dedi dağı kakşattı.	Dedi de yine tam ortadan vurdu.
Udaası menen beş attı,	Sırayla beş kez attı,
Oşentip Canıl oç aldı,	Böyle edip Canıl oç aldı,
Cılıkısın takır büt aldı.	Bütün yılıkısını geri aldı.
Atağı çıgıp dalayga,	Şöhreti yayılıp bozkıra,
Andan beter küç aldı.	Eskisinden daha da güçlendi. ²²

2. Maddi cezaya çarptırarak alınan intikam (malın alınması)

Kırgız destancılık geleneğinde, destan kahramanları haberli veya habersiz, iyi veya kötü hangi niyetle olursa olsun yapılan kötülüğü karşılıksız bırakmazlar. Mesela “Er Eşim Destanı”nın kahramanı Er Eşim, haber vermeden hayvanlarını kendi meralarında otlatan Tügölbay adlı tanımadığı birine bunun hesabını sormak ve öcünü almak istemektedir. Bunu da Tügölbay adındaki bu zengin adamın mallarına el koyarak gerçekleştirir:

Er Eşim katuu oolugup,	Er Eşim çok hiddetlenip,
Buyruk kıldı eline.	Emreder halkına.
Cılkı tiyip al dedi,	At sürülerine el koyun, der,
Körgön-bilgenderine.	Gördüklerine, tanıdıklarına.
-Cerimdi, suumdu boktogon,	-Yerimi, suyumu pisleyen,
Celege kulun topogon,	Celeye tayları toplayan,
Kanday adam al özü,	Nasıl bir insan o,
Kabarlaşpay ottogon.	Haber vermeden otlatan.
Çetinen tiyip alıñnar,	Kenarından saldırın,

²¹ Fatma Çelebi, *Kırgız Destanları 5*, s. 238-239.

²² Aynek Caynakova, *Canıl Mırza*, s. 31, 33.

Malına koldu salıñnar, Hayvanlarına el koyun,
Duşman bolso çalıñnar, Duşman ise kesin,
Tüp kötörö çabıñnar. Hepsini öldürün.²³

Ancak Tügölbay malının peşine düşüp sormayınca Er Eşim bunu merak eder ve gidip onunla tanışarak dost olur. Görüldüğü gibi ikisi de Kırgız olmasına rağmen yaşanan bir iki olay sonunda kahraman önce kin beslemekte, sonra da mertliğinden dolayı düşmanı ile dost olmaktadır. Canıl da, dış düşmanlara (Kalmuk) karşı mücadele eder ve atları ile kız kardeşini zorbalıkla götüren Kalmuklardan geri alarak öcünü yerde komaz:

Lop suusunan ötkörüp Lop suyundan geçirip
Cılkını caygan katmarga. Yılkıyı yaymış sıra sıra.
Alıp kelp cayıttan Alıp getirip otlaktan
Öçün alıp er Canıl Öcünü alarak er Canıl
Kalmaktı eptep tayıtkan. Kalmak'ı çaresiz bırakmış.²⁴

3. Düşmanı sürerek/kovarak alınan intikam

Kırgız destancılık geleneğinde karşılaşılan başka bir intikam alma şekli düşmanı topraklarından ya da kendine yaklaşılana bölgeden sürüp çıkarmaktır. Mesela Şırdakbek, han olduktan sonra uzun yıllar Kırgızları rahatsız eden Kalmuk boylarını yenip onları topraklarından atarak halkının öcünü almış olur:

Kalmaktan gelgen candardı. Kalmuklardan gelen insanları.
Anciyandan aydadı. Ancıyan'dan sürer.
Kongtaacı uulu Kaldañdı. Kondaacı oğlu Kaldan'ın.
Küygön otun öçürdü. Yanan ocağını söndürür.
Maldan-candan geçirdi. Hayvanlardan, insanlardan vazgeçtirir.
Kaldañ tentek törönü, Kaldan yaramaz efendiyi,
Kışında aydap köçürdü. Kışın sürüp göç ettirir.
Aralbay degen cigitti, Aralbay adlı adamı,
Korduguna çıdabay, Horluğuna dayanamayıp da,
A da köçtü tura albay. Göçer oturamayıp.
Sıpatın karap korkkondon, Gücünü görüp korktuğundan,
Şırdakka kayrat kıla albay. Şırdak'a karşı cesaret edemedi.

²³ Akmataliyev vd., *Kırgız Destanları 2*, s. 26-27.

²⁴ Aynek Caynakova, *Canıl Mirza*, s. 125.

Acırap bargan tuugandan, Kardeşinden ayrılıp gider,
İnisi Acaan buudandan. Küçük kardeşi olan Acaan.
Çildedede köçtü çırkırıp, Çilledede göç eder yaygarayla,
Baatır Şırdak kuugandan. Bahadır Şırdak kovduğundan.²⁵

“Er Eşim Destanı”nda uzunca tasvir edilen savaş sahnesinin sonunda Er Eşim, Kalmukları yenerek halkının intikamını alır ve onları yurdundan kovar:

Kuu kaçırğan tuygunday, Kuğuya saldıran doğana benziyor,
Kulaga mingen kelbeti. Kula atının üzerindeyken kılığı.
Erdin eri kaçırsa, Yiğitlerin yiğidi hücum edince,
Cıgıldı kalmak celdeti. Yere düşer Kalmuk cellatları.
Aş kıykırık, kuu süröön, Feryatlar, savaş haykırışları,
Cerdin cüzü tumandan. Yerin yüzü sis duman olur.
Kalmaktardı ürkütüp, Kalmukları korkutup,
Kaptap kuup baratat. Kuşatarak kovalarlar.²⁶

4. Saklanan sırrı açıklayarak alınan intikam

İntikamın farklı şekilde alındığı bir diğer Kırgız destanı “Kozuke ve Bayan”dır. Bu destanda Baktı adındaki ihtiyar kadın, Kozuke’nin attığı kemikle ayağının kırılması üzerine onun sevdiğinin kim olduğunu açıklar ve yaramazlık yapıp başkalarını rahatsız edeceğine erkeğe gidip sevgilisini almasını söyler. Böylece Kozuke’den gizlenen sırrı açıklayarak kendisine kötülük eden kişinin kendini tehlikeye atmasına sebep olmak suretiyle kırılan bacağının intikamını almış olur.

Ordodon çükö çertti er Kozuke, Ordo’daki aşık kemiklerine vurur yiğit Kozuke,
Kozuke çertken çükö uçup barıp, Kozuke’nin vurduğu aşık kemikleri uçup,
Çekede bir kempirge katuu tiydi. Alnından bir ihtiyar kadına çok sert çarpar.
Oturgan Baktıcandın butu sındı, Oturan Baktıcan’ın bacağı kırılır,
Çıñırıp Baktı kempir caşın kuydu. Acı acı bağırıp yaşlı kadın Baktı göz yaşlarını döker.

Bir ubakta es toktotup öydö turdu, Bir ara sakinleşip kalkar,
Açuuluu Baktı kempir bir söz urdu. Öfkeli yaşlı kadın Baktı konuşur.
Öz atan baylık kılğan eli boydon Tüm halkı idare ediyordu senin baban

²⁵ Akmataliyev vd., *Kırgız Destanları 2*, s. 272-273.

²⁶ *age.*, s. 78-79.

Karabay kelin almak Sarıbaydan. Karabay gelin alacaktı Sarıbay'dan.
Atandın eelep kaldın bardık malın, Babanın tüm malına sahip oldun,
Artıkça Bayan suluu senin carın. Özellikle güzel Bayan senin yarindir.
Köpkönün men kempirge körsötpöstön, Şımarıklığımyı yaşlı kadına göstereceğine,
Kaylıgın Bayan suluu cetip algın. Nasibin olan güzel Bayan'a ulaşyp al.²⁷

5. Bir yerde mahsur bırakarak alınan intikam

Kırgızların ilginç destanlarından biri olan ve bir bakıma insanla doğa arasındaki ilişkiyi ele alan “Kocacaş” destanında Sur Eçki, Kocacaş'tan intikam almak ister. Çünkü avcı neredeyse onun soyunu kurutmuştur. Sur Eçki'nin bedduası sonucunda Kocacaş kayalıkta kalır. Abletim kayasında mahsur kalan Kocacaş'ı halkı ne yapsa oradan indiremez. Eçki, böylece Abletim kayalığında mahsur bıraktığı Kocacaş'tan öcünü almış olur. Sur Eçki bunu şöyle dile getirir:

Baldarımdın biri çok,	Çocuklarımdan biri kalmadı,
Kalğan başım soo koyboy,	Başımı rahat bırakmaz,
Özümdü kuup kıynadı.	Beni kovalayıp eziyet etti.
Barbağan toom kalbadı,	Gitmediğim dağım kalmadı,
Eçkinin bersen tilegin,	Eçki'nin kabul edersen dileğini,
Mergendin askada kalsın candarı!	Avcının kayalıkta kalsın canı!
Kapalangan Eçkinin,	Kederlenen Eçki'nin,
Kabıl boldu tilegi.	Kabul oldu dileği.
Mergendin turgan askası,	Avcının durduğu kaya,
Meltiregen zoo bolup,	Parlayan bir taş olup,
Asmanga cakın tireldi.	Gökyüzüne yükseldi.
Açıldı salgan tumanı,	Açıldı saldığı duman,
Kocacaş tiktep karasa,	Kocacaş dikilerek baktığında,
Ayak-başı kerilgen,	Baştan ayağa gerilmiş,
Askanın orto çeninde	Kayanın orta yerinde
Kargaday bolup turabı.	Ufacık durmuyor mu. ²⁸
Turgan cerin Abletim,	Kaldığım yer Abletim,

²⁷ *age.*, s. 144-147.

²⁸ Abdıldacan Akmataliyev, K. Kırbışev, *Kırgız Destanları 3* (TTA: Fikret Türkmen-Gülsine Uzun-Baki Bora Hança), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 184-185.

Kocacaş ölgön aska- dep, Kocacaş'ın öldüğü kayalık diye,
Ayta cürsün belgilep. Söyleyip dursun göstererek.
Kuugan menen karmatpay, Kovaladığı halde yakalanmayan,
Sur eçki tübü cendi- dep. Sur Eçki sonunda yendi diye.
Sur eçki ketti cerine, Sur Eçki gitti yerine,
Cettim go dep kegime. Aldım ya intikamımı deyip.²⁹

Sonuç

Netice itibariyle Kırgız destancılık geleneğine yansıyan intikam hissi, yapılan kötülük ya da ihanet sonucu ortaya çıkmaktadır ve bu duygu düşmana, rakibe, yakın ya da uzak bir akrabaya karşı beslenebilmektedir. Yani, diğer duygular gibi intikam hissi de geçmişte belli bir yaşanmışlık gerektirmektedir. Ancak bu hissin ortaya çıkmasına neden olan olaylar olumsuz olaylardır. İntikam alma ise bu hissin yoğunluk derecesine bağlı olarak muhatabını öldürme, maddi bir cezaya çarptırma, bir yerde mahsur bırakma, sürme, sırrı açıklama vs. şekillerde belirmektedir. Ancak intikam almalar daha çok öldürme şeklinde kendini göstermektedir. Ayrıca Kırgız destancılık geleneğindeki intikam duygusunun abartılı olmaktan ziyade insanların karşılaştığı/karşılaşabileceği realitelerle destanlara yansıdığını da ifade etmek gerekir.

Kaynaklar

- Aça, Mehmet, “Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları”, *Milli Folklor*, Yıl: 15, S.58, 2003, s. 67-75.
- Akmataliyev, Abdıldacan, M. Mukasov, G. Orozova, *Kırgız Destanları 2* (TTA: Caştegin Turgunbayer), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Akmataliyev, Abdıldacan, Keneş Kırbaşev, *Kırgız Destanları 3* (TTA: Fikret Türkmen-Gülsine Uzun-Baki Bora Hança), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Akmataliyev, Abdıldacan, S. Musayev, *Kırgız Destanları 6*, (TTA: Fikret Türkmen-Şurubu Uraimova), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Caynakova, Aynek, *Canıl Mirza*, (TTA: Mehmet Aça), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- Çelebi, Fatma, *Kırgız Destanları 5*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

²⁹ *age.*, s. 192-193.

Koç, Aylin, *Semetey*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998.

Şerifoğlu, Yasin, *Manas'ın Semetey Kolunda (İsa Cumabek Uulu Varyantı) Çekimli Fiiller*, Niğde Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2003.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Ying, Lang, “Manas'taki Motifler ve Onların Kültür İçeriği” (çev. Alimcan İnayet), alimcaninayet.com/upload/vhtt5fwtz6z.pdf, erişim tarihi: 12.05.2010.